

FARS DİLİNDƏ "ز" ÖNQOŞMASI İLƏ İŞLƏNƏN FELLƏR

Bir çox dillərdə (azərbaycan, rus və s.) idarə əlaqəsi ismin halları ilə ifadə olunur. Lakin fars dilində bu əlaqə qoşmalara görə aparılır. Feli idarə felin leksik semantik mənasından asılıdır və fars dilində fel cümlədə qoşmalarla idarə edilir. Vasitəli tamamlığın feli idarəsi müxtəlif önqoşmalar vasitəsi ilə icra olunur ki, "z" önqoşması da bu önqoşmalardan biridir.

A.Kərimov fellə münasibətinə görə "z" önqoşmasının iki cəhətini qeyd edir: a) fellə nisbətən az bağlı olur və qoşma funksiyasını özündə saxlayır, b) fellə sıx bağlı olur və onun təsiri və tələbi ilə işlənir (3, 211).

H.Mahmudov bu qoşmanın ("z" önqoşmasının) ümumiyyətlə, çıxışlıq mənasını daşdığını yazır (4, 106). A.K.S.Lambton qeyd edir ki, ز istiqaməti, məhrumiyyəti və ya azadlığı, müxtəlif hissələrin ifadəsi və ya müqayisəsini ifadə etmək üçün istifadə olunur (8, 110). H.Mahmudov yazır ki, ز qoşması mənşə etibarilə qədim fars dilindəki "haca" qoşması ilə əlaqədardır (4, 108). A.Kərimov bu önqoşmanın (ز) qədim fars dilində "haca" şəklində işləndiyini və mənə dairəsinin o qədər də geniş olmadığını qeyd edir. O bu qoşmanın funksional genişliyinin əsasən orta fars dilindən başladığını yazır (3, 197). Hərəkətin predmet və ya məkandan olan istiqaməti ز önqoşmasının qədim mənası ilə bağlıdır. Məlumdur ki, qədim fars dili qoşması haca (ز önqoşmasının prototipi) feli birləşmələrdə bu mənada çıxış edirdi; haca Uvarazmiya abariy - "Xarəzmdən çatdırılıb" (6, 176). Y.A.Rubinçik qeyd edir ki, müasir çoxmənalı fars dili qoşması "z" orta fars dilində olan az (hac) qoşmasının inkişaf etmiş formasıdır (7, 314).

A.Kərimov F.Zülfüqarovanın "z" önqoşmasının indi bildirdiyi mənə növləri qədim fars dilində də olmuşdur." fikrinin özünü tam mənada doğrultmadığını qeyd edir və yazır: "z" önqoşması fars dilinin tarixi inkişaf mərhələlərindən keçdikcə funksional əhatəsini genişləndirməyə başlamışdır (3, 199).

H.Mahmudov yazır ki, ز qoşması orta fars dili abidələrində ideogramla ifadə olunmuşdur (4, 108). A.Kərimov isə qeyd edir ki, ز önqoşması orta fars dilində ifadə etdiyi mənaları klassik fars dilində də saxlayır (3, 200).

H.Mahmudov "z" önqoşmasından bəhs edərkən qeyd edir ki, bu qoşma ümumiyyətlə çıxışlıq mənasını daşıyır, lakin bəzən həmin mənadan çox uzaqlaşır və vasitəli tamamlığın formal əlamətinə çevrilir (4, 106) Müəllif yazır ki, "z" qoşması vasitəsilə formalaşan tamamlıqların bir qismi adətən uzaqlaşma, aralanma, ayrılma obyektini bildirir (4, 106). Müəllif bildirir ki, müstəqim və məcazi mənada subyektin işini, hərəkətinin icra olunduğu obyektini bildirən fellərə aid olan vasitəli tamamlıqların qarşısında çıxış edən "z" qoşması öz mənasından tamamilə uzaqlaşır və yalnız tamamlıq üçün qrammatik ifadə vasitəsi olur (4, 107). A.Kərimov H.Mahmudovun bu fikrinə bir qədər fərqli yanaşaraq bildirir ki, vasitəli tamamlıqla ifadə olunan sözün leksik mənasının rolunu istisna etmək olmaz, lakin onu da qəbul etmək lazımdır ki, daha çox felin semantikasi əsas götürülməlidir və yalnız o, vasitəli tamamlığın hansı qoşma ilə işlənməsini müəyyən edir (3, 205).

H.Mahmudov uzaqlaşma, aralanma, ayrılma obyektini bildirən tamamlıqlara aşağıdakı feyllərin aid olduğunu qeyd edir:

(4, 106) دور شدن، جدا شدن، مصرف شدن، فارغ شدن، باز ماندن، پس ماندن، دست شستن

"z" qoşması ilə formalaşan متاثر شدن، متخیر شدن، مطمئن بودن، رنجیدن، شرم داشتن، تعجب کردن، رمیدن، پا گذاشتن، ترسیدن və s. kimi fellərə aid olan vasitəli tamamlıqlar subyektə üz verən müxtəlif hissi, ruhi vəziyyətin obyektini, çıxış nöqtəsini bildirir. Habelə، آسیب دیدن، صدمه دیدن، سختی کشیدن، رنج دیدن، زخم خوردن، توبه کردن، خودداری کردن، کناره گیری کردن، کناره کشی کرد، کنگره گیری کردن، توبه کردن kimi fellərə aid olur. H.Mahmudov, bundan əlavə آزاد شدن، رهائی یافتن، آسوده شدن، سود بردن və s. kimi fellərə aid olur "z" qoşması ilə işlədilan tamamlıqların da ifadə etdiyi obyekt mənaca yuxarıdakılara çox yaxın olduğunu qeyd edir (4, 107-108). Həmçinin o yazır, "z" qoşması ilə formalaşan tamamlıqların bir qismi subyekt üçün konkret və ya məcazi mənada alət, məxəz mənziləsində olan obyektini ifadə edir: بر خوردار بودن، منفعت دیدن، سود بردن (4, 108)

A.Kərimov bir qrup fellərin tamamlığın məhz "z" önqoşması ilə işlənməsini tələb etdiyini yazır və onlara aşağıdakıları aid edir:

istəmək	استدعا کردن
istifadə etmək	استفاده کردن
yardım istəmək	استمداد کردن
saxlamaq	باز داشتن
faýdalanmaq	بهره بردن
qonaq etmək	پذیرایی کردن
soruşmaq	پرسیدن
çəkinmək	پر هیز کردن
qorxmaq	ترسیدن
tərif etmək, tərifləmək	تعریف کردن
mane olmaq	جلوگیری کردن
uzaqlaşmaq	دوری جستن

⁸⁵ Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı. aysel.memmed.99@mail.ru

keçmək	رد شدن
soruşmaq	سؤال کردن
imtina etmək	صرف نظر کردن
ibarət olmaq	عیارت بودن
keçmək	عبور کردن
keçmək	گذشتن
məhrum olmaq	محروم بودن
üzr istəmək	معذرت خواستن
kənarlaşdırmaq	معنول کردن
müdafiə etmək	دفاع کردن
təşəkkür etmək	تشکر کردن (2,114)

A.K.S.Lambton yuxarıdakı fellərə əlavə olaraq aşağıdakı feilləri qeyd edir.

اطمینان داشتن	inanmaq
اعتماد داشتن	inanmaq
آمدن	gəlmək
بر داشتن	götürmək
بر کنار رفتن	kənara keçmək (8, 111)
خبر داشتن	xəbər almaq
مستقیض گشتن	həzz almaq
مسرور گشتن	sevinmək (8, 112)

Y.A.Rubinçik yazır ki, bəzi məsdər formalı fellər semantikasına görə "z" önqoşması tələb edirlər: دفاع کردن از حقوق - hüquqları müdafiə etmək., köməkdən istifadə etmək., استقاده کردن از کمک - qonaqları qəbul etmək. Daha sonra o qeyd edir ki, verilən məsdərlər mürəkkəb fellərdir və onların ad hissəsi də "z" önqoşmasını tələb edərək söz birləşməsi yaradırlar: دفاع از حقوق - hüquqların qorunması., köməkdən istifadə., - استقاده از کمک - qonaqların qəbul edilməsi (7, 459).

A.Kərimov qeyd edir ki, fars dilində bir sıra fellər vardır ki, onlar vasitəli tamamlığın məhz "z" önqoşması ilə işlənməsini tələb edir və belə hallarda "z" önqoşması müəyyən dərəcədə öz ilkin mənasını saxlayır (uzaqlaşma, ayrılma və s.) və lakin belə məqamlarda onun fellə bağlılığı daha qüvvətlidir və belə hesab etmək olar ki, bu artıq feli idarədir (3, 204). Müəllif vasitəli tamamlığın "z" qoşması ilə işlənməsini tələb edən felləri leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı qruplara bölür:

1. uzaqlaşma, uzaq düşmə mənalı fellər və ya sözlərlə, bir qayda olaraq, vasitəli tamamlıqda "z" önqoşması işlənir.
2. qaçmaq, gözə görünməmək, gözədən itmək və s. mənalı fellər (3, 205).
3. ayırmaq, ayrılma və s. mənalı fellər.
4. nə isə haqqında düşünmək, fikirli, əndişəli, qəmgin olma və s. kimi daxili həyəcan, qəmli hisslər ifadə edən fellər.
5. şadlıq, sevinc, fərəh kimi hisslər ifadə edən fellər
6. yada salmaq, xatırlamaq, unutmamaq kimi mənalı ifadə edən fellər.
7. qorxu, çəkinmə kimi mənalı ifadə edən fellər (3, 206)
8. azadlıq, nicat tapmaq, qurtulmaq kimi mənalı ifadə edən fellər.
9. peşmanlıq, təssüf kimi hisslər ifadə edən fellər.
10. nədənsə doyma, cana gəlmə kimi anlayışlar ifadə edən fellər.
11. əsirgəmə mənasında دریغ داشتن feli.
12. dolmaq mənalı پر شدن, لبریز شدن, və s. kimi fellərlə (3, 207). Bu felə əks mənada çıxış edən "boşalmaq" mənasında işlənən fellər.
13. nifrət, qəzəb və s. kimi hisslər ifadə edən fellər.
14. soruşmaq, sorğu-sual etmək, xəbər almaq və s. mənalı fellər.
15. utanc xəcalət kimi hisslər ifadə edən fellər (3, 208).
16. məlumat almaq, xəbərdar olmaq və ya əksinə xəbərsiz olmaq kimi mənalı ifadə edən fellər.
17. predmeti başqa bir şəxsdən gizlətmə, saxlama kimi mənalı fellər.
18. təəccüb, heyrət kimi hisslər ifadə edən fellər.
19. acizlik, çarəsizlik kimi mənalı ifadə edən fellər.
20. nədənsə çəkəndirmək, saxlamaq, hərəkətdən qalmaq kimi mənalarda işlənən fellər (3, 209).
21. eşitmək, dinləmək mənalı شنیدن feli.
22. başlamaq mənalı fellər.
23. üz çevirmək, dönmək, ehtiyat etmək kimi mənalı ifadə edən fellər.
24. iqtibas etmə, məsləhətləşmə kimi fellər (3, 210).

Qeyd etdiyimiz bütün felləri nəzərdən keçirərək "z" önqoşmasını tələb edən felləri aşağıdakı kimi qruplaşdırdıq. Bu fellər əsas etibarilə A.Kərimovun bölgüsünə görə qruplaşdırılmışdır.

1. uzaqlaşma, uzaq düşmə mənalı fellər bir qayda olaraq, z önqoşması ilə işlənir. (5, 68) عابرين هم آنها را با خوف تمام نگرسته از کنار ديوار اهسته اهسته دور ميشدند.

Fars dilində “ز” önqoşması ilə işlənən fellər

Xülasə

Bir çox dillərdə (azərbaycan, rus və s.) idarə əlaqəsi ismin halları ilə ifadə olunur. Lakin fars dilində bu əlaqə qoşmalara görə aparılır. Feli idarə felin leksik semantik mənasından asılıdır və fars dilində fel cümlədə tamamlığı (vasitəli, bəzən də vasitəsiz tamamlığı) qoşmalarla idarə edilir. Vasitəli tamamlığın feli idarəsi müxtəlif önqoşmalar vasitəsi ilə icra olunur ki, "ز" önqoşması da bu önqoşmalardan biridir. Beləliklə, fars dilində "ز" önqoşması müəyyən qoşma mənaları ilə yanaşı həm də qrammatik funksiyaya malikdir. Hal kateqoriyası olan dillərdə hal şəkilçilərinin yerinə yetirdiyi funksiyayı fars dilində "ز" önqoşması öz öhdəsinə götürür. Fars dilində bu önqoşmanın işlənmə halları onun feli idarənin əsas elementlərindən biri olduğunu göstərir.

Глаголы с предлогом “ز” в персидском языке

Резюме

В многих языках (азербайджанский, русский и т.д.) отношения управления выражаются падежами существительного. Но в персидском языке эта связь осуществляется с помощью предлогов и послелога "ز". Глагольное управление зависит от лексико-семантического значения глагола и в персидском языке глагол в предложении управляет дополнения (косвенную, иногда прямую) с помощью предлогов и послелога "ز". Глагольное управление косвенной дополнении осуществляется с разными предлогами, и предлог "ز" является одной из таких предлогов. Таким образом в персидском языке предлог "ز" имеет не только значение предлога, а также имеет грамматическую функцию. В языках падежной категорией функцию, которую выполняют падежные суффиксы, берет на себя в персидском языке предлог "ز". Случаи употребления этого предлога в персидском языке показывает, что он является одним из основных элементов глагольного управления.

Verbs with the preposition “ز” in persian

Summary

In many languages (azerbaijan, russian...), the relationship of management is expressed by the cases of the noun. But, in persian this connection is made by prepositions and suffix "ز". Verb management depends on the lexical semantic meaning of the verb and in persian, verb sentences are controlled by prepositions and suffix "ز". The verb management of indirect completennes is preformed through various prepositions, and the preposition "ز" is one of these prepositions. In persian the preposition "ز" has not only the meaning of the preposition, but also has a grammatical function. In languages with a case category, the function that case suffixes perform is taken over by the preposition "ز" in persian. The case of using this main elements of the verb managment.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova